

Stiliyan Dimitrov Ivanov - *Typology and Chronology of Red Slip Ware from Production Complexes between the Danube and the Balkan Mountain Range (2nd – 3rd c. AD)*, Sofia, 2022, (224 p.)

Lucrarea la care ne referim a apărut sub auspiciile favorabile ale seriei *Archaeologia Bulgarica*, Supplements, volumul 3, editată de Lyudmil F. Vagalinski & Nicolay Sharankov și se încadrează în categoria monografiilor arheologice, tratând un subiect de mare interes pentru studiul vieții materiale romane provinciale – producția ceramică din spațiul cuprins între Dunăre și Munții Balcani.

Monografia este deschisă de o scurtă *Introducere (Introduction)*, p. 7 – 9) care justifică necesitatea aprofundării temei, și anume stabilirea unei tipologii a ceramicii cu angobă roșie produsă local, precum și rafinarea cronologiei existente. Încă de la început, demersul se anunță unul ambițios. Autorul stabilește limitele expunerii – materialul arheologic care i-a fost accesibil pentru studiere, contextele cercetate și publicate.

Demersul stabilirii unei cronologii și a unui repertoriu al formelor reprezintă subiectul mai multor studii semnate de S. Dimitrov Ivanov. Astfel, monografia este anunțată de o serie de articole în care autorul a studiat și a propus cronologii specifice fiecărui complex, precum cele de lângă Karavelovo, Varbovski Livaldi sau Cape Saint Atanas¹. În cazul monografiei, materialul amintit beneficiază de rafinarea încadrărilor tipologice oferită de exercițiul studiului exhaustiv pe material.

În primul capitol, *Historiographical review (Istoric al cercetărilor)*; p. 10 - 15), este realizată o prezentare cuprinzătoare și o analiză a cercetărilor dedicate categoriei ceramicii cu angobă roșie. Se observă, încă de la început, consultarea unei bibliografii ample, dar mai ales spiritul critic. Astfel, multe ipoteze sunt prezentate, apoi discutate și corelate cu actualul stadiu al cercetărilor. Monografia semnată de către S. Dimitrov Ivanov este caracterizată de o atentă sistematizare a informației, un stil de expunere modern și o filtrare atentă a informației. Autorul utilizează câteva tipologii binecunoscute în literatura de specialitate – Sultov 1985, Kabakchieva 1983 și 1986, Klenina 2006², la care se adaugă recente sale studii (S. Dimitrov Ivanov 2019 a, b și c), pe care le completează cu analogii apropiate din zona Moesiei Inferioare.

¹ IVANOV 2019 (a) - S. Ivanov, *Typology and chronology of red – slip ware from the Roman ceramics centre near Karavelovo village, Shumen Region, North Bulgaria*, 7 (2019), p. 267 – 284; IVANOV 2019 (b) – S. Ivanov, *Typology and Chronology of the Red Slip Ware from the Roman Manufacturing Complex in the Varbovski Livadi Site near Pavlikeni (North Bulgaria)*, *Archaeologia Bulgarica* 23, 1 (2019), p. 1-31; IVANOV 2019 (c) – S. Ivanov, *Typology and Chronology of Household Ceramics from the Roman Pottery Furnance at Cape Saint Atanas, near the town of Byala, Varna District (Tipologiya i khronologiya na bitovata keramika ot rimskata gruncharska pesht pri nos Sveti Atanas krai grad Byala, oblast Varna)*, p. 222 – 238.

² SULTOV 1985 – B. Sultov, *Ceramic Production on the Territory of Nicopolis ad Istrum (2nd – 4th century)*, Sofia, 1985; KABAKČIEVA 1983 – G. Kabakchieva, *Tipologiya i khronologiya na chervenolakovite panitsi ot Trakiya I – IV v.* – *Arkheologiya* 4, 1 -12; KABAKČIEVA 1986 a - G. Kabakchieva, *Keramika ot vilata pri Ivajlovgrad, II-IV v.*, *Razkopki i proučvanja* 15, Sofija, 1986; KABAKČIEVA, 1986 (b) – G. Kabakchieva, *Chervenolakovata trapezna keramika v Trakiya I – IV v.* Avtoreferat na disertatsiya, Sofiya; KLENINA 2006 – E. Klenina, *Stolovaya i ku hhomaya keramika III – VI vekov iz Novae (Severnaya Bolgariya)*, NOVAE. Studies and Materials II, Poznan, Sevastopol.

După parcurgerea acestui capitol și a catalogului se cuvine a reveni la o mențiune formulată de autor, atât în introducere cât și în concluzii. Acesta semnalează ca un neajuns materialul aflat în depozite și încă nepublicat precum și publicarea unor studii având o metodologie de cercetare incompletă. Lucrarea lui S. Dimitrov Ivanov este un pas înainte în studiul ceramicii romane, fiind abordată o metodologie standard, redată complet. De asemenea, lucrarea se distinge prin elementul de noutate. În acest fel, tendința de a repeta idei intrate în circuitul științific și recunoscute în unanimitate nu este prezentă. Meticulozitatea demersului științific este ilustrată de bibliografia exhaustivă din partea introductivă (p. 10), unde S. Dimitrov Ivanov a realizat un istoric al cercetărilor atât din spațiul analizat, cât și din spațiile vecine – nordul Mării Negre, Pannonia, Thracia și Macedonia.

Cel de-al doilea capitol, intitulat *Classification, typology and chronology* (Clasificare, tipologie și cronologie; p. 16 – 80), este cea mai consistentă parte a monografiei, precum și cea mai valoroasă. S. Dimitrov Ivanov a răspuns, cu succes, dezideratului formulat în introducere, acela de a stabili o tipologie și de a rearanja ordinea formelor potrivit noii cronologii, introduse prin această lucrare. Prezentarea categoriilor ceramice este ordonată pe baza criteriului funcțional. *Red slipped tableware* (Veselă cu angobă roșie folosită pentru servirea mesei; p. 16 – 59), cuprinde farfurii (Nr. 1 – 58; p. 17 – 29)- 15 forme stabilite, dintre care trei inedite; boluri (Nr. 59 – 157, (p. 29 – 39)- 20 forme - șapte inedite; tăvi (Nr. 158 – 192; p. 39 – 44) trei forme deja existente în literatura de specialitate; cupe (Nr. 193 – 288; p. 44 – 53) 20 de forme - cinci nou adăugate; ulcioare (Nr. 289 – 323; p. 53 – 58) opt forme; doape (Nr. 324 – 325; p. 58) nicio formă exemplificată; amfore de masă (Nr. 326 – 340; p. 58 – 61) trei forme prezentate dintre care două sunt inedite; vase de tip krater (Nr. 341 – 348; p. 61 – 65).

Cea de-a doua categorie este reprezentată de *Red slip kitchen ware - (Ceramica de bucătărie cu angobă roșie; p. 65 – 66)*, exemplificată, în acest caz, doar prin strecurători (Nr. 349 – 326; p. 66 – 68), pentru care sunt distinse trei forme.

Capitolul continuă cu *Red slip storage ware (Ceramica cu angobă roșie pentru depozitare; p. 66 – 77)*. Aici sunt incluse oale (Nr. 363 – 393; p. 66 – 69) - șapte forme dintre care două noi; capace (Nr. 394 – 406; p. 69; 74) - trei forme identificate; dolia (Nr. 407 – 408, p. 77) fără vreo tipologie aparte.

Cea de-a cincea categorie este desemnată ca *Red slip ware for religious purposes - (Vase cu angobă roșie utilizate în cadrul ceremoniilor religioase; p. 74 – 79)*: kratere (Nr. 409 – 435; p. 74) și paterae (Nr. 436 – 441; p. 77 – 78).

Fiecare formă amintită în lucrare este prezentată pe baza unui șablon tehnic care cuprinde – încadrare tipologică, descriere morfo – funcțională a obiectului, dimensiuni și analogii. În cuprinsul unor descrieri, în funcție de forma prezentată, sunt identificate și prototipurile ceramice din care derivă acestea. Pentru majoritatea este stabilită o filiație estică – predominant din *Eastern Sigilata C*.

Analiza este esențială, în primul rând pentru înțelegerea circulației ideilor și a prototipurilor ceramice în perioada Principatului în bazinul Mării Negre, iar pe de altă parte pentru ceea ce S. Dimitrov Ivanov consideră drept *identificarea etnică a artizanilor* (p. 119 - 120). Un element de noutate adus de catalogul lucrării se constituie modalitatea de stabilire a analogiilor. Autorul alege două direcții –

analogii perfecte (metodă unanim acceptată în cercetarea ceramicii), și metoda exemplarelor *apropiate ca formă*. Literatura de specialitate a consemnat aceste exemplare sub termenii de *variantă* sau *subvariantă* – cel mai cunoscut exemplu fiind lucrarea lui J. Hayes 1972³.

Cel de-al treilea capitol este intitulat *Decoration (Decorul; p. 81 – 94)*. Sub forma unei analize succinte, dar cuprinzătoare, autorul realizează o repertoriere și o clasificare a materialului ceramic în funcție de tehnica de realizare. Se disting șapte astfel de tehnici: *barbotina* (p. 80 – 81), *imagini aplicate* (p. 81 – 82), *motive în relief pe tăvi și pe paterae* (p. 82 – 87), *decoruri stampate* (p. 88 – 90), *decor realizat cu ruleta* (p. 90), *decor incizat* (p. 91) și *decor pictat* (p. 92). Motivele decorative sunt variate, expunând elemente diverse, de la simboluri vegetale și animaliere, până la cele mai complexe, referitoare la subiecte cultice. Cel mai bogat registru este cel al decorului aplicat (p. 81 – 82), care conține un repertoriu mult mai larg al simbolurilor. Sunt prezente *motive vegetale* – vița de vie cu ciorchini de struguri (p. 81); *motive animaliere* – șarpe, șopârlă, leu, panteră (p. 81); subiecte mitologice – cortegiul al adoratorilor lui Dionysos (p. 82), Silenus, Pan (p.81), Heracles, Hygea, Apollon, Diana, Zeus, Hera, Silvanus, Atena (p.82); măști (p.82). Prin incidența lor ridicată pe vase de cult, precum kratere, paterae, unele tăvi / platouri, cupe pentru libații, poate fi formulată ipoteza unui decor specific obiectelor cu însemnătate religioasă, în care fiecare motiv este o metaforă, iar înșiruirea de simboluri prezintă etapele ceremoniei sau ale respectivului cult. Pe lângă utilitatea tipologiei, gruparea formelor decorative, expunerea unor ipoteze cu privire la originea acestora, încadrarea în clase de motive aduce un plus cercetării.

Cel de-al patrulea capitol, *Production complexes. Analysis (Ateliere producătoare. Analiză; p. 94 – 116)* este valoros prin cartografierea, descrierea și inventarierea formelor ceramice descoperite în fiecare context arheologic descris. În cuprinsul teritoriului dintre Dunăre și Balcani (fosta provincie Moesia Inferior, la care se adaugă și o fâșie din Thracia, în funcție de schimbările administrative), au fost descoperite 14 centre producătoare, dintre care unul este incert. Suita este următoarea: *Montana* (p. 94 – 95), *Mezdra* (p. 95 – 97), situl *Selishteto*, satul *Suhache*, municipiul *Cherven Bryag* (p. 97 – 98), *Butovo village*, municipiul *Pavlikeni* (p. 99 – 103), *Varbovski Livadi site*, orașul *Pavlikeni* (p. 103 – 106), *Pavlikeni* (p. 106 – 107), situl *Kashlata*, satul *Hotnitsa*, municipiul *Veliko Tarnovo* (p. 107 – 108), *Nicopolis ad Istrum* (p. 108 – 109), *Asar Dere*, *Pliska National Historical and Archaeological Reserve (?)* (p. 109), localitatea *Kazan Cheir*, *Karavelovo Village*, municipiul *Nikola Kozlevo* (p. 109 – 112), *Durostorum – Ostrov* (p. 112 – 113), *Marcianopolis* (p. 113), *Cape Sveti Atanas*, orașul *Byala*, (p. 114 – 115) și *Histria* (p. 115 – 116). Capitolul este bine realizat; sunt introduse elemente de noutate și se tinde spre o rafinare a cronologiei – mai ales în cazul punctelor arheologice intrate în literatura de specialitate: ne referim la plasarea pe harta provincială a unor ateliere, precum și la actualizarea repertoriului descoperirilor arheologice.

The Conclusion – (Concluziile; p. 117 – 120) sunt clar formulate, coerente, sintetizând cuprinzător ideile principale ale lucrării. *Bibliografia* (p. 121 – 129) este cuprinzătoare și actualizată, însumând lucrări teoretice, arheologice, metodologice și

³ HAYES 1972 – J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972.

istoriografice. Sunt consultate numeroase publicații recente, semnate de autori renumiți din domeniul studiului ceramic.

Monografia este completată de anexe. *Catalogul* (p. 133 – 211) devine una dintre cele mai importante părți ale monografiei, cuprinzând 441 de elemente. Împărțirea paginii în două coloane, stânga fotografie color, bine realizată, dreapta elemente determinante ale obiectului (descriere, dimensiuni, încadrare tipologică, bibliografie) creează un instrument facil pentru consultare. *Tabelul formelor și al cronologiei obiectelor ceramice* (*The table of forms and of the ceramic object's chronology* (p. 215 – 226)) devin o utilă sistematizare a informației.

Trebuie menționat faptul că lucrarea lui S. Dimitrov Ivanov este publicată în dublă ediție – cea dintâi în limba bulgară⁴, respectiv cea la care ne referim în limba engleză. Demersul este laudabil, varianta într-o limbă internațională oferind posibilitatea de a racorda monografia la circuitul științific. Între cele două ediții nu sunt remarcate diferențe de conținut⁵, doar rare elemente de rearanjare a ilustrației în pagină.

Prin acest demers, studiul ceramicii locale cu angobă roșie din spațiul *Moesia Inferior – Thracia* înregistrează un important pas înainte. Aceasta este deosebită valoare științifică, fiind un instrument de studiu util și recomandat specialiștilor în domeniu. Lucrarea semnată de S. Dimitrov Ivanov devine o completare și o reactualizare, deosebit de importantă atât monografiei lui Bogdan Sultov, cât și a studiilor dedicate ceramicii provinciale romane cu angobă roșie.

Manuela MĂIȚĂ*

⁴ IVANOV 2021 – S. Dimitrov Ivanov, *Tipologiya i khronologiya na chervenolakovata keramika ot proizvodstvenite kompleksi mezhdun Dunav i Balkana (II – III v.)*, Sofia, 2021, (226 p.) *Archaeologia Bulgarica*, Supplements, Tom 1 A 2021.

⁵ Paginația pentru ediția în limba bulgară: **Introduction** (*Uvod*) (p. 7 – 9); **Chapter I. Historiographical review** (*Glava I. Istoriografski pregled*) (p. 10 - 15); **Chapter II. Classification, typology and chronology** (*Glava II. Klasifikatsiya, tipologiya i khronologiya*) (p. 16 – 80), **Red slipped tableware** (*Trapezna chervenolakova keramika*) (p. 16 – 59); **Red slip Kitchen ware**, (*Kukhmenska chervenolakova keramika*) (p. 66 – 68); **Red slip storage ware** (p. 66 – 77), **Red slip ware for religious purposes** (*Chervenolakova keramika s religiozno prednaznachenie*) (p. 78 – 80); **Chapter III. Decoration** (*Glava III. Ukrasa*) (p. 81 – 94); **Chapter IV. Production complexes. Analysis** (*Glava IV. Proizvodstveni kompleksi. Analiz*) (p. 95 – 116); **Conclusions** (*Zaklyuchenie*) (p. 117 – 120); **Bibliography** (*Bibliografiya*) (p. 121 – 130); **Catalogue** (*Katalog*) (p. 131 – 214); **Chronological tables** (*Khronologicheski tablitsi*) (p. 215 – 226).

*Manuela MĂIȚĂ: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, maitamanuela@yahoo.com